

TRÁDLER HENRIETTA

**Cseléd a családban.
A cseléd–gazda kapcsolat értelmezése
Csinszka és Vonyica történetén
keresztül***

„Komoran áll a Svábhegy alján a Márffy-villa ezen a szürke napon. Senki sem jár erre, a kis hegyi uccában. A park vasrácsos kapuja mögül hatalmas öreg komondor kémlel az uccára. Vén kertész nyitja ki a villa kapuját. A művész úr nincs itthon – mondja. Zárva vannak az ablakok a szomorú házban, melynek úrnőjét, Csinszkát néhány nappal ezelőtt eltemették. Később alacsony fekete nő jön ki a házból, a szakácsnő, aki húsz évig élt Csinszka mellett. Erdélyi lány, Csucsán került még a Boncza-családhoz és Csinszka tréfából román nevet adott neki. Vonyicának nevezte mindig, ami románul a Johanna egyik kicsinyítője. Ez a név ragadt Márk Annán, az erdélyi szakácsnőn, aki most könnyes szemmel beszél Csinszkaról és emlékeiről [...]”¹

Az *Est* előfizetői az alábbi idézetet olvasva értesülhettek a Csinszka halála utáni fejleményekről a Márffy házban, mind ezt a cseléd tolmácsolásában. A cselédség történetével foglalkozó kutató egy ritka pillanatnak lehet tanúja. A homályban, gazdaszonya árnyékában élő cseléd előlép. Vonyica, Csinszka hűs-

* Köszönettel tartozom Zeke Zsuzsannának, aki évekkal ezelőtt figyelmembe ajánlotta Vonyica történetét. Témavezetőmnek, Mátya Mónikának, aki az elmúlt években végig támogatott, és akinek tanácsai és a közös beszélgetések megerősítettek ezen eset és témám fontosságában, Vörös Boldizsárnak, aki tanácsokkal látott el szövegem írása során, K. Horváth Zsoltnak, akinek javaslatait beépítettem írásomba, Lászlófi Violának, akivel többször beszélgettünk a hatalom dinamikájáról, és Mikso Péternek, aki releváns kérdéseket tett fel szövegem kapcsán.

¹ Az *Est*, 1934. október 31.

ges cselédlánya, beszélővé, hősnővé válik. Vonyica és Csinszka története mesébe illő, különleges. Anna fiatalon, alig tizennégy éves korában kerül a Boncza családhoz. Követi gazdasszonyát az Adyval kötött házasságba is. A költő halála után a cseléd teherbe esik, de Csinszka nem taszítja el a cselédjét, magánál tartja. Vonyica megszüli gyermekét, Bogyót, akit eleinte Csinszkával hármásban, majd Csinszka új férjével, Márffy Ödönnel együtt nevelnek a költőnő 1934-ben bekövetkezett haláláig.

Miért érdekes ez a történet számunkra? Mit kezdhet vele a történész? Gyakran gondoljuk a cselédekről, hogy ridegen bántak velük az őket alkalmazó családok, alárendeltként, idegenként tekintettek rájuk, és hogy a cselédek nem rendelkeztek választási lehetőségekkel. Valóban így volt? Vagy csupán utólagos fikció a kegyetlen cselédsors? Kevés hazai példát ismerünk arról, hogy a cselédek hogyan élték meg szolgálatukat, annak minden nehézségével és szépségével együtt. Hogyan éreztek/érezhettek egy-egy nehéz, sorsfordító pillanatban? Milyen döntéseket hoztak meg szolgálatuk alatt?

Valójában kevésbé ismerjük közről ezt a csaknem ötvenöt-ezer főből álló budapesti foglalkozási csoportot.² A témában kutató történészek általában makroszintű adatokkal dolgoznak, a mikroszinten vizsgálódó kutató pedig akarva-akaratlanul is a deviancia mezsgyéjére téved. A cselédekről számtalan bűnügyi forrás maradt fenn, ami minden bizonnyal torzít a csoportról alkotott képen. Emellett szépirodalmi források tömkelege³ is elérhető a cselédekről; ezekben általában a megesett, pórul járt, szerencsétlen cseléd imázsa lát napvilágot. Kevés egodokumentum vall a házicselédek csoportjáról. A naplók, visszaemlékezések általában csak az egyik fél szemszögéből mutatják be a történetet. Vonyica és Csinszka esete ezért is más, ezért is egyedi.

² GYÁNI Gábor: *Család, háztartás és a városi cselédség*. (Gyorsuló Idő) Magvető Kiadó, Budapest, 1983. 24.

³ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Édes Anna*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2010; BABITS Mihály: Budapesti történet. In: *Babits ifjúkori írásai. Értekezések, novellák*. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakmunkásképző Intézet, Budapest, 1984. 103–137.; ARTHUR SCHNIZLER: *Therese*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004; HUNYADY Sándor: *Bakaruhában*. Kriterion, Bukarest, 1986; KOSÁRYNÉ RÉZ Lola: *Filoména*. Garabonciás Könyvkiadó, Budapest, 1990.

„Azért is érdemes egy különleges esetről szóló forrást kiválasztani – mondja Carlo Ginzburg –, mert erről szólnak a leggazdagabb források.”⁴ A mikrotörténészek Edoardo Grendi terminusa után kivételesen normálisnak nevezik ezeket a különlegesen forrásgazdag eseteket. A marginális eset olyan rejtett, még nem ismert információkat tárhat fel, amelyek közelebb viszik a kutatót tárgya megismeréséhez. Vonyica esetét a kivételesen normális kategóriájába helyezem. A kivételesen normális kategóriája mellett mindenképp meg kell említenünk a történeti bizonytalanság problematikáját. Sok esetben csak sejtései lehetnek a történésznek az általa kutatott történeti eseményről, helyzetről. Natalie Zemon Davis kitűnő munkáját hozhatnánk példaként, a *Martin Guerre visszatérését*.⁵ A munka sok kritikát kapott, de tagadhatatlan, hogy ebben a művében Davis mesterien játszik forrásaival: amit nem tud az adott szereplőről, azt kiegészíti egy azonos társadalmi csoportból származó fennmaradt forrással. Davis nem fikciót ír, hanem lehetőségeket vázol fel; munkája ettől olyan emberi.

Jelen tanulmányban Vonyica és Csinszka történetén és egodokumentumain keresztül kívánom megvizsgálni „családi életüket”. A vizsgálat fókuszában alapvetően a két nő, Csinszka és Vonyica kapcsolata áll, amibe a cseléd kislánya, Bogyó beleszületik. A történészen felmerül a kérdés, hogy vajon mitől lehetett olyan különleges ez az eset? A 20. század második felében számos olyan történetet ismerünk, amelyekben az idős cseléd a munkaadó családnál marad, és a pótnagymama funkcióját tölti be; egyszóval a család részévé válik. A 20. század elején viszont nem számít bevett társadalmi gyakorlatnak, hogy a cseléd és gazdasszonya együtt nevelik fel a megesett cseléd gyermekét. (Megjegyezném, hogy ez később sem gyakori.) Úgy vélem, hogy a kulcs, legalábbis részben, Csinszka személyiségében rejlik.

⁴ Idézi SZIJARTÓ István: *A történész mikroszkópja: a mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014. 53.

⁵ Natalie ZEMON DAVIS: *Martin Guerre visszatérése*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Csinszka és Vonyica: két párhuzamos életút összekapcsolódása

Az irodalomtörténet mezsgyéjéről ismerhetjük Csinszkrét, Ady fiatal özvegyét. Csinszka alakja mindig is kedvelt kutatási témának számított; az elmúlt években több kötet is megjelent a költőnőről.⁶

Történetünket kezdjük az elején! Ki is Csinszka? „Ady özvegye, Babits szerelme, Márfy hitvese” – olvashatjuk Rockenbauer Zoltán könyvének címében.⁷ Boncza Berta 1894. június 7-én született Csucsán. Csinszka visszaemlékezésében szüleiről a következőket olvashatjuk: „törökfalvi Török Berta és Désfalvi Boncza Miklós országgyűlési képviselő házastársak lettek. Esküvőjük tanúi: Heltai Ferenc, budapesti főpolgármester és Wekerle Sándor miniszterelnök. [...] Ennek a formaságokban úri esküvőnek érdekessége és egyéni tragédiája az volt, hogy a 48 éves, férfiaságában és tehetségében figyelemreméltó Boncza Miklós, az alig 20 éves kis Török Bertában tulajdon édesnővérének, Boncza Bertának, Török Károly bánffyhungyadi főszolgabíró özvegyének leányát vette el.”⁸ Csinszka apja egyben anyjának a nagybátyja is volt, másodfokú rokonságban álltak egymással. Ez a tény önmagában is elég súlyos: Boncza Miklósnak saját nővére lett az anyósa, és mindehhez magas beosztású tanúk aszszisztáltak, Budapest polgármestere és Wekerle miniszterelnök. Feltételezhetjük, hogy a fiatal lány nem erőszak révén ment hozzá a nála huszonnyolc évvel idősebb nagybátyjához, hanem szerelemből. Ennek a szerelemnek gyümölcse fogant. A boldogságot csakhamar tragédia árnyékolta be. A fiatal feleség a szülést kö-

⁶ Lásd bővebben: ZEKE Zsuzsanna: *Mert a csodának nincsen párja. Csinszka összegyűjtött versei*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018; ROBOTOS Imre: *Az igazi Csinszka*. Ferenczy Könyvkiadó, Budapest, 1995; ROCKENBAUER Zoltán: *Csinszka, a halandó múzsa: Ady özvegye, Babits szerelme, Márfy hitvese*. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2017; VASTAG Andrea: *Csinszka: a „Halálraszánt kivételes virág”*. Két Hollós, Budapest, 2016. Nem célom ezen művek összefoglalása.

⁷ ROCKENBAUER Zoltán: I. m.

⁸ RUFFY Péter: *Vallomás a csodáról. Csinszka naplója*. Szépmíves Könyvek, Budapest, 2017. 1.

vetően gyermekágyi lázban elhunyt, így az apa egyedül maradt gyermekével, akit az anya haláláért hibáztatott. A kislánynak nem adatott meg a boldog gyermekkor. Csinszka a következőképp ír gyermekéveiről: „Helyette [az édesanya helyett] megmaradtam én, aki hosszú évek múlva tudtam csak emberformájúra alakulni. Senki sem örülhetett akkor nekem. Miattam halt meg az anyám, megokolt volt minden undor és bánat, amivel az Apám végignézhett rajtam.”⁹ A kis Berta majdnem árvaházba került, mivel apja eltaszította magától; a gyermeket hibáztatta felesége halála miatt. A nagymama, aki egyben másod-unokanővére is volt, vette magához és nevelte fel a gyermeket; a kislány előbb a fővárosba, majd Svájcba került. (Mindeközben édesapja új családot alapított, akikkel együtt élt Budapesten. Csinszka féltestvéréről csak édesapja halálos ágyán szerez tudomást, illetve ekkor találkozott apjával még egyszer és utoljára.) Berta tizenhét éves korában vette fel a kapcsolatot az akkor már híres költővel, Ady Endrével. Heves levelezésbe kezdtek, a fiatal lány verseket küldött az akkor már nagybeteg költőnek, aki reflektált ezekre.¹⁰ Szerelem alakult ki Berta és a tizenhét évvel idősebb költő között.

Gondoljunk csak bele Berta helyzetébe: az édesanyja meghalt, apja eldobta, és nagymama, aki egyben másod-unokanővére is volt, nevelte fel őt, majd Svájcba került nevelőintézetbe, ahol szintén magára volt utalva. Vágyott a törődésre, a figyelemre, amit egy korabeli hírességtől megkapott. Csinszka rebellis személyiség volt, imponálhatott neki a költő közeledése. 1912-ben Ady végleg szakított Lédával, és 1914-ben megkérte a fiatal Berta kezét. A lány apja megtagadta az engedélyt a házassághoz. Majd 1915-ben megköttetett a frigy. A háború nagyon megviselte az amúgy is beteg költőt, és sokat rontott mind mentális, mind fizikai állapotán.¹¹ Itt kapcsolódik be a történetünkbe a hűséges cseléd lány, Vonyica.

⁹ Uo. 3.

¹⁰ Lásd bővebben: ZEKE Zsuzsanna: I. m. 95–122.

¹¹ KIRÁLY István: Ady és Csinszka. Egy szerelem és egy házasság története. *Kortárs*, 1980/1. 101–128.

Ki is Vonyica? Hogyan lett az erdélyi kis cselédből egy sokat emlegetett irodalmi kútfő? Anna/Johanna története 1902. május 26-án kezdődik Csucsán, egy földműves családban. Édesapja Márk György földműves, édesanyja Tóth Mária. Szülei a görögkatolikus hitben keresztelték meg. Külsejét tizenkét-tizenhárom éves korában kiváltott cselédkönyve alapján rekonstruálhatjuk. A leírás szerint a kislány alacsony, barna hajú, fekete szemű. Fiatalon, szobalányként kerül a Boncza családhoz a csucsai kastélyba.¹² A falusi gyereklányok elszegődése házi cselédnek gyakori jelenségnek számított.¹³ A tömeges, cselédként való munkába állás jelentős társadalmi változások közepette, a tradicionális társadalmi kapcsolatok átalakulása idején zajlott. A változások egyik lényeges eleme, hogy a falusi közegben jellemző családfelfogás, a család mint zárt, önellátó gazdasági egység felbomlott, a létfenntartást már csak külső anyagi eszközök bevonásával lehetett megoldani, ezért a fiatal lányokat házi szolgálatra szegődítették.¹⁴

Amikor Anna a Boncza családhoz került, még nem tudhatta, milyen életút vár rá. A család a Johanna kicsinyítőképzős alakját, az Onyicát – viccből vagy a kiejtés miatt – Vonyicára alakította át, így szólították a fiatal szolgálot.¹⁵ Csinszka és Vonyica kapcsolata Berta Adyval kötött házassága során fonódik össze egy életre. Ugyanis Csinszka nagyon megszerette Vonyicát, olyannyira, hogy Adyval kötött házasságába is vitte a nála nyolc évvel fiatalabb cselédet. „Tizenkét éves koromban kerültem a Boncza-kastélyba, ahol apám a kertben dolgozott. Miután Ady Endre apósa, Boncza Miklós meghalt, a fiatalok beköltöztek a pesti szállodából, ahol közben laktak, a Veres Pálné utcába. Amikor Csinszka hazament Csucsára a bútorokért, engem is

¹² Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), Muth Mihályné személyes dokumentumai. Csucsá 1918. október 25. – Bp. 1995. december 19. – 12 db. 57. f. + mell (4f) jelzet. V.5544/6.

¹³ Lásd bővebben DEÁKY Zita: *Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon a 19. századtól a második világháborúig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 224.

¹⁴ GYÁNI Gábor: „Menek Pestre cselédnek”. *Valóság*, 1979/11. 67–76., 72–73.; GYÁNI Gábor: *Házicselédnek. História*, 1981/2. 13.

¹⁵ *Az Est*, 1934. október 31. 3.

magával hozott, s én jöttem az asszonyommal, hogy segítségére legyek a háztartásban s így lettem szinte a barátnője, sőt testvére¹⁶ – olvashatjuk Vonyica emlékeit. Boncza Berta és Ady Endre 1917-ben, az öreg Boncza halálát követően kapták meg a IV. (ma V.) kerületi, Veres Pálné utca 4.-ben található lakást, ahol 1919. december 31-ig éltek. Ady a mindennapokban nehéz természetű ember volt, a helyzetet súlyosbította szifilisz és alkoholizmusa. Csinszkanak nem lehetett könnyű dolga. Leveleiben sokat panaszkodott a férje viselkedésére – gyakran a cselédlány is a jelenetek szem- és fültanúja volt. Csinszka és Vonyica együtt ápolták a nagybeteg költőt. A lány mint minden cseléd vitte a háztartást, és ellátta a szükséges napi teendőket. Nem kellett mindennap főznie, mert Adyék egy közeli vendéglőbe jártak ebédelni.

Vonyicának eleinte új és idegen volt a főváros, ami a vidéki Csucsá után tele volt egzotikummal és izgalommal, így egyik napról a másikra teljesen új, az általa megszokottól eltérő miliőben találta magát. Csinszka, a világot járt fiatalasszony, próbálta segíteni szeretett cselédlányát a beilleszkedésben, és megmutatta neki a főváros izgalmas oldalát. „Nekem azonban új dolog volt Pest” – fogalmazott később Vonyica. „Csinszka igyekezett mindent megmutatni. Elvitt moziba, a Párizsi Áruházba, a földalattival elmentünk az Állatkertbe, ott felültünk az elefántra is.”¹⁷ De Csinszka nem csak cirkuszba vitte Vonyicát, különböző kulturális programokon is részt vettek együtt; „amikor moziba, koncertre vagy színházba mentek, magukkal vittek. Most is eszembe jut a Vígszínházban (?) látott Piros Bugyelláris, a Süt a nap című darab a Nemzeti Színházban. Hallottam énekelni Saljapint.”¹⁸

Amikor Csinszka és Vonyica 1919-ben, Ady halálát követően egyedül maradt a Veres Pálné utcai lakásban, az özvegy nem küldte el a cselédlányt, aki a trianoni békeszerződés következtében román állampolgár lett. Valószínűleg segítette abban, hogy

¹⁶ Vonyica emlékeiből. In: KOVALOVSKY Miklós: *Emlékezések Ady Endréről*. V. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 329.

¹⁷ *Magyar Nemzet*, 1974. október 24.

¹⁸ Vonyica emlékeiből. I. m. 330.

a magyar hatóságok a cselédlányt honosítsák,¹⁹ ahogy Vonyica is hűségesen kitartott asszonya mellett minden nehézség közepe. Talán a szoros érzelmi köteléknek köszönhetően maradtak együtt Csinszka haláláig? Csak feltételezés, de annyi bizonyos, hogy mindenben segítették egymást. Vonyica jóval több volt, mint egy átlagos cseléd, asszonya bizalmasává vált az évek alatt.

Ady halálát követően Babits Mihály kezdett el udvarolni Csinszkanak. A szerelem ugyan plátói maradt, sokat leveleztek egymással, viszont mélyebb kapcsolat nem alakult ki közöttük.²⁰ Csinszka egyik Babitsnak írt levelében a következő sorokat jegyezte fel: „Utána elvittem Vonyicát egy nagyot járni Budára. – 9 volt, mire hazajöttünk. Kedves, naiv, derék kis állat. Egyszerű ösi melegek, hálák és dühök vannak benne...”²¹

Ady halálát követően nem csupán a ház úrnőjének életében következett be változás, hamarosan Vonyica helyzete is megváltozott. Jó sora volt, de mégis csak szolgált, nem volt a maga „ura”. Annak ellenére, hogy kitűnő viszonyt ápolt úrnőjével, sors társaihoz hasonlóan a lelke mélyén biztosan saját háztartásra, önálló életre vágyott. A korban egy fiatal nő számára a házasság intézménye biztosította a presztízst és az anyagi biztonságot. A metropolisszá vált Budapesten nem volt könnyű párra lelni, főképp nem a cselédlányoknak, akiknek magánélete és munkája nem különült el egymástól. Csupán a vasárnap délutánjuk volt szabad, ekkor ismerkedhettek meg férfiakkal a pályaudvarok környékén, cselédkorzókön, a Városligetben.²²

Nem tudjuk, Vonyica hol és kivel ismerkedhetett meg Budapesten, és azt sem tudhatjuk, pontosan mit érzett, amikor egyértelművé vált számára, hogy szerelmi viszonyának következménye, hogy gyermeket vár. Talán kétségbeesett, amikor tisztába jött a helyzetével. Arról sincs információnk, hogy beszámolt-e Csinszkanak az állapotáról, vagy várakozott, hogy

¹⁹ PIM V.5544/1. Muth Mihályné Márk Anna hagyatéka 1535/1922.

²⁰ ROCKENBAUER Zoltán: I. m. 62.; NEMESKÉRI Erika: *Kedves Csinszka – Drága Mis! – Babits és Csinszka levelezése*. Pesti Szalon Kiadó, Budapest, 1994.

²¹ 2498. Ady Endréné Boncza Berta – Babitsnak. SÍPOS Lajos (szerk.): *Babits Mihály levelezése 1918–1919*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. 321.

²² GYÁNI Gábor: *Család, háztartás és a városi cselédség*. I. m. 104–105.

időt nyerjen. Elképzelhető, hogy biztos volt a szoros, már-már baráti kapcsolatban, amely a gazdasszonyához fűzte, és tudta, hogy segítséget kap. Akárhogy is volt, valószínűleg számba vette a lehetséges megoldásokat. A megesett cselédek többnyire három lehetőség közül választhattak. Elhajthatták a magzatot, de dönthettek úgy is, hogy megszülik a gyermeket, majd intézetbe/dajkaságba adják. Végül fel is hagyhattak a szolgálattal, hogy saját maguk gondoskodjanak gyermekükről.

Vonyicának nem volt könnyű dolga. Viszont a fiatal édesanyának óriási szerencséje volt gazdasszonyával. Csinszka ugyanis nem küldte el a háztól a megesett cselédlányt, hanem maga mellett tartotta, és együtt nevelték az újszülöttet. A kislány, Márk Panni, alias Bogyó 1920-ban született. Csinszka Babits Mihálynak írt arról, hogy a kislány koraszülött, emiatt nagyon aggódott érte. Bogyó teljesen egészséges lett. Vonyica ekkor már jóval több volt, mint egy átlagos cseléd.

Felmerül a kérdés, vajon miért tartotta – a bevett társadalmi gyakorlattal ellentétben – Csinszka szolgálatban Vonyicát azután is, hogy gyermeket szült? Csinszka személyiségét tekintve nem volt átlagos gazdasszony. Családi viszonyaiból, gyermekkorából számos traumát hordozhatott a lelkében. Lehetséges, hogy megsajnálta Vonyicát, amikor megtudta, hogy állapotos, de az is lehet, hogy nem akarta elszakítani anyát és lányát egymástól, úgy, ahogy annak idején vele és édesanyjával tette a sors. Ezek csak feltételezések, az viszont tény, hogy az újszülött és a cseléd az ekkor még mindig fiatal özvegyel maradt. A másik tényező Csinszka és Ady korántsem felhőtlen házassága.²³ A költő erős alkoholista volt a halálát megelőző években, betegsége is úrrá lett rajta.²⁴ Több visszaemlékezésben olvashatunk erről, maga Vonyica, ugyan nagyon diszkréten, de maga is utal Ady alkoholproblémáira: „tudott kedveskedni neki [Csinszkának], jól megvoltak, de a bor miatt idegesség és összetűzés is volt köztük. Csinszka próbálta visszatartani Adyt a dohányzásban és az ivásban, de hiába.”²⁵ A Petőfi Irodalmi Múzeum őrizetében található

²³ Lásd bővebben KIRÁLY István: I. m.

²⁴ Lásd bővebben ROBOTOS Imre: I. m.

²⁵ Vonyica emlékeiből. I. m. 331.

hangfelvételen is szóba kerül a költő alkoholproblémája. Vonyica a hetvenes években készült hangfelvételen elmesél egy történetet, amikor is Csinszka moziba ment, ő pedig egyedül maradt Adyval, ahogy a családban nevezték, Bandival.

„[...] azt mondja nekem (Bandi), hogy hozz bort: Hát mondom minek? Délben volt bor, vacsorán volt bor, hát minek annyi bor? Nem voltam vele goromba, hát egyszer csak azt mondja hát megmutatom neked hogy lesz borunk [...] [Ady szerzett bort a házmestertől, leszólt neki telefonon, és az 10 percen belül hozott bort] mondja Vonyica »hozok egy poharat«. Hát mondja nem kell pohár, pohár az én szám, ameddig a Csinszka moziban volt elszopogatta azt a liter bort tisztán, tisztán, tessék elképzelni, hát persze aztán megártott neki. Hát mondom szent Isten, hazajön a Csinszka, mit fog szólni? Hát én behúztam így a hálósobába a fotellal együtt. Hazajön a Csinszka és azt mondja, hát mi van?... Hát behúztam a hálósobába, gondoltam, ha megjön a háziasszony ne lássa őt a fotelben, ilyen állapotban. Levetköztettük a Csinszkával és beemeltük az ágyba. Másnap reggel hát bemegyek, hogy pénzt kérjek újságra, hozzak valamit a reggelire, hát bemegyek a hálósobába, ott térdelt a Csinszka ágya előtt hálóingbe, hát bocsánatot kért biztosan, láttam hogy ott térdelt, hát én visszahúzódtam, és később mentem be. Nem az hogy Csinszka, nem veszekedett vele, hát miért csinált volna ilyet, hát egész éjjel aludt. Hát ő reggel bement, hogy bocsánatot kérjen. Úgy térdelt, mint egy gyerek... Csinszka intett nekem, hogy hát érzékeli a bűneit. [...] őket én nem hallottam, hogy veszekedtek, soha, aki azt állítja, az nagyon-nagyon téved.”²⁶ Az idézett interjúból is láthatjuk, hogy Vonyica tapintatból, szeretetből, kegyeletből nem akar beszélni az Ady házaspár problémáiról. Ady alkoholproblémáit mégis, ugyan humoros kontextusban, de megemlíti. Az interjú elején azt állítja, hogy Ady nem ivott sokat, végül a riporter megjegyzésére, miszerint a költő mégiscsak szerette az italt, elmesélte a fenti történetet. Ebből arra következtethetünk, hogy Ady súlyos alkoholproblémái házasságában is állandó konfliktusforrást jelentettek.

²⁶ PIM Vonyicával készített interjú K2989.

Több visszaemlékezés beszél Ady és Csinszka hol jó, hol rossz házasságáról. Benedek István pszichológus például annyit jegyez meg, hogy „két ilyen egzaltált, »solitaire« egyéniségnek a házassága csak viharos lehet”.²⁷ Adynak az utolsó években a háború miatt rosszak voltak az idegei, feltehetőleg ezért is ivott többet (nemcsak a betegsége miatt, hanem a sorozástól is rettegett). De megemlíthetjük Sándor István emlékezéseit is Adyról: „Az utolsó időben már nem bírta az alkoholt, egy pohár söről is berúgott. Csinszka Pesten is erős ellenőrzés alatt tartotta, de Ady megvesztegette Vonyicát, hogy a közeli Kis Piskosból dugva vigyen föl egy-egy pohár sört vagy üveg bort, amit szobájában a függöny mögé dugott. Csinszka persze rögtön észrevette, hogy ivott, mert felélénkült, majd elernyed.”²⁸

A sajtóban megjelent visszaemlékezés Ady egyik legjobb barátjának tollából látott napvilágot. *Héja-nász az avaron* című írása arról szól, hogy Csinszka felhívja telefonon az író Nagy Endrét, hogy siessen, segítsen neki, ugyanis „Bandira rájött”. „Csinszka az első szobában fogadott sirva. Könnyű rózsaszínű pongyolában volt, de pongyolán olyan sallangok is röpködtek, amelyeket nem a szabónői fantázia, hanem a dulakodás véletlenje hasított rajta [...]. Ha nem mutatta volna, akkor is láthatam volna, hogy mi az, ami rájött. Néhány pirulásüveg üresen hevert a földön. Csinszka a karján és a vállán több sebből vérzett, a szeme alatt is volt egy jókora kék folt. Azt se szép szóra szokás osztogatni. A francia ezt úgy hívja hogy „œuf poché”: Ez a szegény kislány, aki egyenest a svájci nevelőintézetből lépett a házasságba, ugyancsak gyorsan megismerkedett az élettel”²⁹ – olvashatjuk a visszaemlékezésben. Nem tudjuk bizonyítani, hogy az idézett helyzet valóban így történt-e meg, de az tisztán látszik, hogy Ady nem volt könnyű természetű férfi. Szerencsére Csinszkanak akadt egy segítője, Vonyica, aki hűségesen ápolta Adyt, és feltételezhetjük, hogy kezelte a költő szélsőséges viselke-

²⁷ KOVALOVSKY Miklós: I. m. 78.

²⁸ Dr. SÁNDOR István: Néhány apróság Adyról... In: KOVALOVSKY Miklós: I. m. 779–780.

²⁹ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, Révész Mihály újságkivágatgyűjteményéből VI. 721. f./2.

dését, ezzel segítve, esetleg lelkileg támogatva a fiatal feleséget. Csinszka Vonyicában segítőtársra lelt. Nagyon szoros érzelmi kapcsolat, kölcsönös támogatás, szolidaritás alakulhatott ki a gazda és a cseléd között. Feltételezhetjük, hogy Csinszka gyermekkori traumái, rossz kötődési mintái felnőtt életében is tovább kísérték. Az egykori szülői hiány miatt, és a korkülönbségből fakadóan is, a fiatal Csinszka teljesen aláveti magát a költőnek, kvázi szülő-gyermek kapcsolatról beszélhetünk. A fiatal feleség életében kulcsfontosságú szerepet tölthetett be a cselédlány, aki mindenről tudott, ami a négy fal között történt, sőt cinkosa volt gazdasszonyának.

Csinszka barátnőként, testvérként is viszonyulhatott a cselédjéhez, aki nyolc évvel volt fiatalabb nála. Tény, hogy a két nő között erős kötődés alakult ki. Vonyica nem hagyta magára Csinszkát, a költőfeleség is kitartott cselédje mellett. A történész számára kapcsolatuk a tradicionális gazda–celéd viszonyt idézi. A 18. század végén a cselédség intézménye Európa-szerte átalakul: megjelennek az első törvények, szerződés szabályozza a munkaadó és a munkavállaló közötti kapcsolatot; s így elvész a családias, személyes kapcsolat a gazda és a cseléd között. A gazdák jelentős része a 19–20. században már nem érez felelősséget cselédjeiért.³⁰ Talán ennek is köszönhető, hogy a 19–20. században a megesett cselédlány képe visszatérő toposzként jelenik meg az irodalomban, sajtóban. A megesett cselédet a társadalom megbélyegzi. A 19. század végére a cseléd–munkaadó viszonyra Magyarországon is az elszemélytelenedés jellemző.

Láthatólag voltak azonban kivételek. Csinszka is felelősséget érzett Vonyicáért. Csinszka eltemette az édesapját, nagyanyját és a férjét. A csucsai otthonból már csak Vonyica maradt meg számára. Feltételezhetjük, hogy nem akarta elveszíteni utolsó „földijét”. Vonyica a következőképp emlékszik vissza erre az időszakra: „Amikor Csinszka hazament Csucsára a bútorokért, engem is magával hozott, s én jöttem az asszonyommal, hogy segítségére legyek a háztartásban, s így lettem később szinte

³⁰ Lásd bővebben Carolyn STEEDMAN: *Master and Servant. Love and Labour in the English Industrial Age*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

barátnője, testvére. A családban éltem, nem cselédként bántak velem. Nem engedték, hogy a konyhában étkezzek, hanem velük ültem az ebédlőasztalnál.”³¹ Vagyis a cseléd a család részévé vált. Sok közös emlékük volt Csinszkaival. Együtt tanulták meg a háztartási teendőket, főzést. A második férj, Márffy Ödön így emlékszik, feltehetőleg elbeszélések alapján: „Csucsáról a kis Vonyicát hozták föl magukkal, aki addig Csucsán inkább csak libapásztorkodott, meg a csirkékre ügyelt, s a konyha körül segített, mosogatott. Most már rá hárultak a háztartási teendők, amelyekhez Csinszka nem értett különösebbem, hiszen addig nagyanyja és nagynénje végzett mindent. Vonyica sem tudott főzni, s most egyszerre rájuk szakadt az önállóság terhe, gondja. Valósággal kísérletezve tanultak bele lassanként a dologba, sok bajjal és nehézséggel. Egyszer például sült malacot készítettek a meghívott vendégeknek, de nem tudták, hogy azt locsolni is kell sütés közben. Olyan szárazra égett, hogy nem lehetett megenni. A vendéglőből kellett vacsorát hozatni. Csinszka később sem volt szenvedélyes háziasszony, nem nagyon kedvelte ezt a munkát, de megtanulta, s mivel kellett, csinálta becsülettel.”³² Vonyica megbecsülése, a jó bánásmód mind vele, mind pedig kislányával szemben a Márffy-féle házasságban is megmaradt. A festő és a költő 1920-ban házasodtak össze. A kortársak közül Kosztolányiné visszaemlékezéseiben gúnyosan jegyzi meg Csinszkaról a következőket: „csak nála szellemileg alacsonyabb nőkkal tudott jóban lenni, de ezekkel kedvesen és szeretetre méltóan viselkedett”.³³

Ne felejtjük el, a cseléd és gazdája által közösen átélt emlékek mellett még egy fontos momentuma a történetnek, hogy Csinszkanak nem született gyermeke egyik férjétől sem. Így a háztartásában élő Bogyó lehetőséget jelentett számára az anyaszerep megélésére. „Asszonya a kis Bogyót éppen úgy öltöztette, taníttatta, mintha a sajátja lett volna.”³⁴ 1934-ben még a sajtó

³¹ Vonyica emlékeiből. I. m.

³² MÁRFFY Ödön: Csapongás Ady emléke körül. In: KOVALOVSKY Miklós: I. m. 695.

³³ Kosztolányiné Harmos Ilonát idézi ROCKENBAUER Zoltán: I. m. 206.

³⁴ Uo. 209.

is kiemeli a „pótszülőséget” Csinszka és Vonyica jó kapcsolata kapcsán: „román leánya, akit nem tudtak elszakítani úrnő-jétől a történelem forgószelei sem. Forradalom sem, kommün sem. A kommün éppen csak annyi felszabadulást hozott számára, hogy szabadjára engedte kissé az erkölcsait. Bogyó tehát a kommün gyermeke s valami őrmesteré, aki civilben békés gazdaember Hevesen. Bogyó azonban hézagpótló jelenséggént érkezett a Márffy családba, ahonnan kimaradt a gyermekáldás. Ilyenformán két anyát és egy apát adott neki végzete, mert a másik apa, az igazi, nem sokat hederített rá. Katonaember csak nem tarthatja számon, hogy melyik városban kinél milyen szaporulatot idézett elő. Bogyó mégis jól járt, mert így rendes háztáj-hoz került, szép tisztaságban felnevelték, rendszeren iskoláztatják, jelenleg éppen a harmadik polgáriba jár.”³⁵ Ebben a pótszülői szerepben Csinszka társra lelt második férjében, aki nevelőapjaként gondoskodott a kislányról, és érte anyagi áldozatot is vállalt. Márffy műterme és lakása szűkössé vált négy ember számára. Csinszka ezért eladta a Veres Pálné utcai lakást, és újdonsült férjével megvásárolták Móricz Zsigmondtól a későbbi XII. kerületben található Szamóca utca 12. szám alatti villát. Ekkor a házaspár korántsem mondható jómódúnak, mégsem küldik el Vonyicát és a kislányát.³⁶ Sőt „olyan szobájuk volt a Márffyvillában, hogy akármelyik hunyadi kisasszony megirigyelhetett volna. Berta nagymama gyönyörű öreg szóttésével leterített ágyak, beépített szekrény.”³⁷ Vonyica külön szobát kapott gyermekével együtt, egy saját intim teret. Ez egyáltalán nem jellemző a korszakban, sőt a cselédeknek még szobájuk sincs; gyakran a konyhában egy összecsukható ágyon kénytelenek álomra hajtani a fejüket.

Úgy gondolom, a fentiekből is látszik, hogy Vonyicára és Bogyóra nem cselédként, illetve annak törvénytelen gyerekeként tekintettek Csinszkaék. A feltételezést alátámasztják az egodokumentumok. A házaspár ugyanis akár külföldön, akár belföldön töltötte az idejét, mindig gondolt Vonyicára és

³⁵ *Ellenzék*, 1934. október. 195.

³⁶ ROCKENBAUER Zoltán: I. m. 124.

³⁷ Török Károlynét idézi: ROCKENBAUER Zoltán: I. m. 209.

Bogyóra. Márffy és Csinszka 1931 tavaszán Olaszországban és Franciaországban tartózkodott hosszabb ideig, ahol a festő a képeit árulta. Csinszka gyakorta írt Vonyicának, soraiból gyakran érződik a honvágy. A leveleket olvasva az a benyomásunk támad, mintha két barátnő meghitt levelezését olvasnánk. 1931. március 20-án írott levelében Csinszka részletesen lejegyzí lakhelyüket, és férjével való kapcsolatáról is beszámol. „Dödi egy angyal és tegnap elhozott ide Bordeghesába ami esőbe is gyönyörű – van egy aranyos központi fűtéses szobánk a tengerre – előttünk remek sétány és egy kert ami tele van virággal. Akkor a pálmafák vannak itt hogy két ember bírja átfogni a törzsüket s a klozett ablakból akkora citrom és narancsfákat látok rakva ami citromnak és narancsnak amennyi jó szerivel egy év alatt sem terem meg. Egy a baj, hogy mióta itt vagyunk szakad az eső és olyan hideg van majdnem mint otthon.”³⁸ Csinszka a levelet „Kedves Vonyica és Bogyó”-nak címzi, aláírásként pedig a beceneveiket használja: „Dödi és Csinszkusz”. A becenevek gyakori használata és a megszólítás közeli, intim kapcsolatra utal. Berta megadja pontos elérhetőségét is. A honvágy mellett a hűséges cseléd és a kislány hiányát is minden egyes alkalommal kifejezi a költőnő, sőt némelyik levélben még a cseléd főztjét is hiányolja. „Sokat gondolunk rátok, vigyázatok magatokra és a házra. Itt az utcán az ablakokba szárítják a gatyákat. Úgy lóg a sok piszkos fehérenemű mint a zászló, de a kertek gyönyörűek. Szegfű és pálma terem itt nagy földeken- szabadon. A koszt is jó és szeretem, de te jobban főzöl!”³⁹ Csinszka 1931. április 17-én írott levelében a megszólítás „Kedves Gyerekek”, ezzel is kifejezve a „család” egységét, amelyben Vonyica alárendelt, gyermeki szereppel rendelkezett – váltakoznak a kapcsolaton belül a szerepek. A feleség kifejezi aggódását az otthon maradtak iránt. „Én nagyon vágylak már látni titeket. Szép szép ez itten de az embernek mégis csak egy otthona van s ha eszembe jutsz Te meg a Bogyó mindig azt érzem, hogy valamim hiányzik.”⁴⁰ A meghitt levélből egyértelműen kitűnik, Csinszskának az otthon

³⁸ PIM V.5544/1. Csinszka levele Vonyicához 1931. március 20.

³⁹ Uo.

⁴⁰ PIM V.5544/1. Csinszka levele Vonyicához 1931. április 17.

melege, a „család” hiányzik, amit számára Vonyica és Bogyó jelentenek. Megfigyelhető az is, hogy Csinszka mindig kettejük nevében beszél, Dödi (Ödön) és Csinszkus vagy Csinszku aláírást használ, vagyis a becézett formáját nevének, illetve becenevének, amely szintén a szoros kapcsolatot fejezi ki. A megmaradt képeslapok is a szeretetteljes kapcsolat tényét erősítik meg. Többek között egy 1933. február 16-án írt képeslapon található levél. A „Drága gyerekek” megszólítás mellett Csinszka beszámol mindennapjairól, és óva inti Vonyicáékat: „Fiam egyetek rendesen és vigyázatok magatokra...” (ebben is alárendeltségi viszony, szülő–gyerek kapcsolat érződik, de a Gyerekek polgári körökben általános megszólításként is értelmezhető, éppúgy, mint a „fiam” megszólítás). A levelek megszólításából is láthatjuk a kapcsolat folyamatosan változó dinamikáját: Vonyica egyszer gyermeki szerepben van lányával együtt, máskor pedig egyenrangú partnereként van megszólítva. A szerep attól függ, milyen céllal íródott az adott levél. A megszólítás változásai a szerepek összetettségét és felcserélését jelzik; egyszer mint egyenrangú partner, barátnő, másszor a féltő, óvó anya szerepébe bújik a költőnő. Sőt Csinszka távolmaradásuk során külön kéri Vonyicát, hogy mindent intézzon úgy, mintha ők is otthon lennének, például húsvét ünnepén. „Kedves Bogyókám, [...] Legyetek jók és gondolatok reánk- én húsvétra már nem nagyon tudok hazamenni de 10-körül biztosan hazautazom. Kérem anyukádat rendezze úgy az ünnepeket mintha veletek lennénk. Kenjen bárányt és főzzön jó ebédet [...] az én szobámban van valami szép kis dolgod, vettem 3 zoknit és 3 kis trikót meg bugyikat a Bécsi uccába ahol fehér neműket szoktam venni neked. Ha hazamegyek kapsz majd tőlem is valami szépet.”⁴¹ Csinszka a megszólítás és a levél alapján szinte saját gyermekeként kezeli a kislányt, akinek megveszi a szükséges fehérneműkön kívül az ajándéktárgyakat is, hogy örömet okozzon neki. A képeslapokon érdekes a címzett megnevezése. Csinszka önmagának, míg Márffy kisasszonynak nevezi Vonyicát. Az önmagysága a családon belüli viccelődést fejezi ki. A levezésből kiderül, hogy Dödi is ír levelet Vonyicáéknak;

⁴¹ PIM V.5544/1. Csinszka képeslapja Bogyóhoz.

sajnos a válaszlevelet nem ismerjük, így csak egykori létezésükről tudunk. Bogyó minden bizonnyal egyedül is írt Dödinek és Csinszkának, ami szintén az elmélyült, szülő–gyermek jellegű kapcsolatra utal.

A meghitt „családi kapcsolat” Márffy festészetében is erőteljesen megjelenik. A művészettörténet Márffy ezen időszakát Csinszka-időszaknak keresztelte el, amely a költőnő 1934-ben bekövetkezett haláláig tartott. A festő művészetének alakulásában meghatározó szerepet játszott Csinszka, a feleség által kialakított polgári idill. A Csinszka-sorozat szerelmi vallomás – hasonlóan, mint Adynál, csak más művészeti ágba. Nemcsak Csinszkát jeleníti meg Márffy, hanem a körülöttük lévőket is, a „családot”, akikbe beletartozik Vonyica és kislánya, Bogyó is. A szolgálószemélyzet a magánmitológia részét képezi. A „családi nyugalom” megteremtésével a Szamóca utcában a festő művészete közérthetőbbé, polgárabbá, lágyabbá vált.⁴²

A szülő–gyermek kapcsolat a fotókon is megjelenik. Rockenbauer szerint Csinszka édesanyaként bánt Bogyóval, Márffy Ödön pedig ehhez felvehette az édesapa szerepét. Márffy, Csinszka és Bogyó több képen szerepelnek együtt; kvázi családi képekként foghatóak fel ezek a fotók, mivel Vonyica ezeken a képeken nem jelenik meg, így a festő a kislány apjaként, felesége anyjaként jeleníti meg magát. Továbbá Márffy több képet is festett Vonyicáról és Bogyóról. A festő kerti jeleneteket ábrázoló festményein jelennek meg leginkább: például Bogyó leckét ír, állatokkal játszik.⁴³ A fotók és festmények révén a családi mindennapokba nyerhetünk bepillantást. A különös családi idillnek Csinszka váratlanul bekövetkezett halála vetett véget 1934-ben. Csinszka feltehetőleg agyvérzést kapott, kórházba szállították, de már nem tudták megmenteni az életét.

A kíváncsi olvasóközönség igényeit kielégítve Csinszka halálakor a sajtó a cselédről is cikkezett. Az *Est* hosszú riportot kö-

⁴² ROCKENBAUER Zoltán: Márffy és Csinszka. Márffy Ödön festészete a két világháború között. Vaszary Villa, Balatonfüred, 2010. november 20. – 2011. április 24. Balatonfüred Nonprofit Zrt., Balatonfüred, 2010. 15–16.

⁴³ ROCKENBAUER Zoltán: *Csinszka a halandó múzsa*. I. m. 210. A festmények a székesfehérvári Deák-gyűjteményben találhatóak.

zölt Vonyicával, amelyben a cseléd részletekbe menően elmeséli történetét. „Éppen húsz éve kerültem a szegény nagyságos asszonyhoz – mondja. – Tizenkét éves voltam. Apám kertész volt, gyakran dolgozott a Boncza nagyságos urék kertjében. Engem odavettek konyhalánynak. 1915-ben jött oda először az Ady úr... Sohasem tudom elfelejteni a nagyságos asszonyt. Olyan jó volt hozzám! Nagyon szeretett.”⁴⁴ Vonyica 1974-es nyilatkozata szerint közös vendéglőt akartak nyitni Csinszkával, amelynek a neve Vendéglő Csinszkához lett volna.⁴⁵ Csinszka halálakor számtalan pletyka keringett öngyilkosságról, zavaros szerelmi históriáról. Feltételezhetjük, hogy Vonyica ezt szeretete volna elhessegetni. Csinszka halálát követően, 1934 után Vonyica Márffy Ödönnél szolgált, majd Spitzer Elemérhez szegődött el házvezetőnőnek a VI. kerületi Vilmos Császár út 19/d-be, ahol 1944-ig dolgozott. Addig tartózkodott Budapesten, amíg nőül nem ment a romániai Muth Mihályhoz 1947. november 6-án.⁴⁶ A férj 1977-ben bekövetkezett halálakor tért vissza Budapestre Bogyóhoz, aki ekkor már dr. Csintalan Róbert felesége.

Csinszkával való kapcsolata megpecsételte Vonyica sorsát. Vonyica számos visszaemlékezés szereplőjévé válik, irodalomtörténeti alakká lesz. Mi több, az irodalmi élet egyes szereplőivel, többek között Dénes Zsófiával is jó kapcsolatot ápol. Gyakran leveleznek Dénes és saját egészségügyi állapotáról. Mindemellett Vonyica az egyetlen a hetvenes, nyolcvanas, sőt a kilencvenes évek elején, aki még ismerte Adyt és Csinszkát. Ebből kifolyólag több interjút készítenek vele, melyek fő témája Ady és Csinszka. Újságcikkeket olvashatunk Vonyicával. A *Magyar Nemzet* 1974. október 24-ei számában a *Húsz év Csinszkával* című írás is Vonyica visszaemlékezését mutatja be. Márk Anna hatvanegy évvel Csinszka halála után hunyt el, 1995. december 19-én, kilencvenhárom éves korában. Haláláról cikkeztek a lapok.⁴⁷

⁴⁴ Az *Est*, 1934. október 31. 3. Ez idáig nem találtam más jellegű forrást, amelyben a cseléd beszélne vagy írna.

⁴⁵ *Magyar Nemzet*, 1974. október 24.

⁴⁶ Muth Mihály 1889. december 27-én született, lakhelye Craidolt község, Satu Mure. Itt is hunyt el 1973. január 5-én. PIM V.5544. Muth Mihályné Márk Anna hagyatéka, halotti bizonyítvány 3966/1993.

⁴⁷ *Magyar Nemzet*, 1995. december 30.

Csinszka Ady özvegyeként, Vonyica pedig Csinszka cselédlánya-ként írta be magát a magyar irodalomtörténetbe, és mind a ketten irodalomtörténeti kútforrássá váltak.

Cseléd a családban?

Csinszka és Vonyica esete különleges, mind ez idáig nem talál-tam hozzájuk hasonló cseléd-gazda párost. A család értelme-zése esetükben kitágul. Csinszka számára a család, fent vázolt viszonyai következtében, nem a tradicionális értelemben létezett. A költőnő Vonyicát és Bogyót is beemelte családjába, így egy sa-játságos mozaikcsalád jött létre. Hangsúlyozom, korszakunkban kivételes esetről beszélhetünk. A 19–20. században ez a fajta vi-szony egyáltalán nem jellemző; feltételezhetjük, hogy gazda és cseléd között a kapcsolat Magyarországon is a szerződés megje-lenésével személytelenedik el. Ezt a folyamatot támasztja alá a cseléd terminológiai jelentésének változása. A fogalom jelentése a 20. században már nem egyértelmű, ráadásul előrehaladva az időben változik az értelmezés.

A hazai és a nemzetközi cseléd kutatások mind szótárakra támaszkodnak az értelmezés során, így tesz Gyáni Gábor is a cseléd kifejezés értelmezésekor. Gyáni könyvében a *Történeti etimológiai szótár* vonatkozó szócikkére támaszkodik:⁴⁸ „Jelentés szempontjából a család és a cseléd a 16. században még nem kü-lönbült el egymástól, de a 19. században, a család felújítása nyo-mán az alaki kettősséghez jelentésmegoszlás is társult: a család elsősorban 'familia', a cseléd pedig 'szolga', 'szolgáló' jelentésben állandósult.”⁴⁹ Faragó Tamás *Szolga- és cselédnépesség a tör-téneti Magyarországon a számok tükrében az első világháború előtt* című tanulmányában részletesen elemzi a cseléd kifejezés jelentésváltozásait.⁵⁰ A történeti demográfus Faragó a cseléd-

⁴⁸ Gyáni alapján így tettem én is.

⁴⁹ Idézi GYÁNI Gábor: *Család, háztartás...* I. m. 11.

⁵⁰ Lásd a teljes cikket: FARAGÓ Tamás: A szolga és cseléd népesség a törté-neti Magyarországon a számok tükrében az első világháború előtt. In: *KSH Történeti Demográfia Évkönyve*. KSH NKI, Budapest, 2004. 23–47.

ségre mint népességcsoportra tekint. Véleménye szerint, amely hasonló Gyániéhoz, a cseléd szó egyenértékű a család kifejezéssel, amelynek négyféle jelentésváltozata ismert: 1. családtag; 2. gyermek; 3. nő (viseletre utalva, fehércseléd, vászoncseléd); 4. szolga.⁵¹ A fogalmat, írja Faragó, gyűjtőszóként használták, más és más személyeket jelölt, különböző társadalmi státuszban. A cseléd harmadik jelentése, a fehércseléd kikopott a köznyelvből, ellenben a szolgálatteljesítés a 19. században felerősödött, majd tartalmilag tovább differenciálódott. Ezt követően három fogalmat jelölt a cseléd: 1. házicseléd (többnyire nő); 2. gazdasági cseléd (mindkét nem lehet); 3. szerződéses, bentlakó szolga a nagybirtokon. Faragó szerint a fogalmi változás három társadalmi változást jelölt: a család és a családtagok, illetve a szolgák egymástól való elkülönülésének kezdetét, a cseléd és gazdája közötti szerződéses viszony kialakulását, és a cseléd, illetve a szolga mint foglalkozás specializálódását és differenciálódását.⁵²

A külföldi szakirodalom is részletekbe menően foglalkozik a cseléd kifejezés eltérő terminológiai olvasataival. Az egyik legalaposabb feldolgozás az olasz történész, Raffaella Sarti munkája, aki *Who are Servants? Defining Domestic Service in Western Europe (16th–21st Centuries)* című tanulmányában Gyánihoz és Faragóhoz hasonlóan különböző korszakokban és történeti kontextusokban elemzi a cseléd kifejezés jelentésváltozásait.⁵³ Sarti alapvetően a nyugat-európai országokra fókuszál, de közép-kelet-európai példákat is említ, sőt összehasonlítja a nyugati és a keleti fejlődést. A lehető legtágabb értelemben vizsgálja a szó jelentését (szolgáló, értelmiségi szolga, például írnok, mezőgazdasági cseléd). Többek között a magyar cseléd kifejezést is megemlíti – Faragó Tamás definíciója alapján.⁵⁴ Gyánihoz hasonlóan a cseléd etimológiai vizsgálata kapcsán a családot emeli ki: a

⁵¹ Uo. 24.

⁵² Uo. 25.

⁵³ Raffaella SARTI: *Who are servants? Defining Domestic Service in Western Europe (16th–21st Centuries)* Sarti összefoglalása alapján. Forrás: <http://www.people.uniurb.it/RaffaellaSarti/3.%20Raffaella%20Sarti-Who%20are%20servants-Proceedings%20of%20the%20Servant%20Project-Final%20Version.pdf> (Letöltve: 2019. 05. 12.)

⁵⁴ Raffaella SARTI: I. m. 2.

család a latin *familia* kifejezésből ered. Eredetileg azon cselédek összességét jelentette, akik ugyanannál a munkaadónál dolgoztak; Sarti szerint a középkorban a cselédet ugyanebben az értelemben használták.⁵⁵ Később ez a jelentéstartalom eltűnik a család szóból, ugyanakkor megjelenik a cseléd-gyermek, aki (gazdagabb) rokonánál teljesít szolgálatot. Sarti szerint a gyermekek cselédnek szegődése kapcsán a cseléd szinonimájaként elterjed a fiatal (young) kifejezés, ami az angolszász és az újlatin nyelvekben egyaránt jellemző. Nemcsak a kort jelölik ezek a kifejezések, hanem a kapcsolat patriarchális jellegére is utalnak: a „gyermek” engedelmeskedik a szülőnek, jelen esetben a gazdának.⁵⁶ Ez a jelentés a magyar nyelvben is megtalálható, a *Magyar néprajzi lexikonban* olvasható példa szerint: „Gyertek ide kis cselédeim (gyerrekeim)”.⁵⁷

Sarti szerint a preindusztriális időszakban a szolgálati idő nemcsak alkalmazást, hanem kapcsolati típust is jelöl, például a király és alattvalói (király és szolgál) esetében.⁵⁸ Általánosságban elmondható, hogy a kora újkori mindennapi életben megkülönböztető jelzőt használtak a cselédek megnevezésekor, például házi (domestic). A 18. századi Franciaországban a munkaadónak adót kellett fizetnie cselédjei után, a férfiak után magasabbat, a nők után kevesebbet. Ezt a metódust több európai ország is átvette.⁵⁹

Ebből a tényből következik Sarti egyik legfontosabb következtetése: úgy véli az angol, francia és olasz cselédadók miatt a cselédszakma a 19. század elejére elnöiesedett. Kiváltképp igaz ez a házi cselédségre, hiszen a munkaadók a női cselédek után kevesebbet fizettek.⁶⁰ Faragó Tamás is hasonló változást ír le,

⁵⁵ Uo. 3–4.

⁵⁶ Uo. Sarti munkája alapján tudjuk: az angol maid, a német Magd és a Knabe/Knecht, a francia garçon az olasz garzone és a spanyol garzón többek között.

⁵⁷ Cseléd (szócikk) In: *Magyar néprajzi lexikon* Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1248.html> (Letöltve: 2019. 05. 17.)

⁵⁸ Raffaella SARTI: I. m. 6.

⁵⁹ Sarti részletesen lejegyzí a domesticité ('szolga') és a domestique ('cseléd, szolgáló') kifejezés változásait francia és olasz környezetben. Uo. 11–15.

⁶⁰ Sarti a 17–20. század közötti Olaszországban több mint harminc kifejezést talált a női cselédekre. – Uo.

bár más magyarázattal szolgál. Úgy véli, a (mezőgazdasági) szolgatartás az időben előrehaladva hanyatló tendenciát mutat, a mezőgazdaság korszerűsödése csökkenti a férficselédek iránti keresletet, míg a női cselédek iránti társadalmi igény az idők során növekszik.⁶¹

Sarti másik lényeges megállapítása, hogy a migráció következtében a cseléd kifejezés olykor egy adott társadalmi csoportot vagy etnikumot jelölt. A történész példaként említi a 17–18. századi *mademoiselles* kifejezést, amit a németek a náluk szolgáló francia hölgyekre használtak. Hasonlóan, a 20. századi ír *Bridgetek* az USA-ba vándoroltak, és házi cselédként szolgáltak a középosztálybeli amerikai családoknál. A jelenség ma is létezik, a spanyol *conchiták* 21. századi párizsi házaknál dolgoznak alkalmazottként.⁶²

A középosztályi család és a cseléd–gazda viszony: szakirodalmi kitékintés

A szakirodalomban, hazai és nemzetközi szinten egyetértenek a kutatók abban, hogy a középosztálybeli család jelentette a cselédség társadalmi és anyagi bázisát; ugyanakkor a cselédtartás mint tömeges középosztályi igény és gyakorlat veszélyeztette a polgári család alapvető értékét, identitásának alapját, az intimizációt. Az első szembetűnő ellentmondás, hogy a cseléd a polgári

⁶¹ FARAGÓ Tamás: I. m. 30.

⁶² Raffaella SARTI: I. m. 27–28. – A mai angol nyelvhasználat elkülöníti a *servant*, vagyis a férfi és a *maid*, azaz a női szolgáló kifejezéseket, ezen a két kategórián belül is több típusról beszélhetünk. A férfi cseléd típusai többek között butler, housekeeper, cook, footman, maids, valet, governess, nanny, gardener, coachman, groom, chauffeur, dog walker, handyman, groundskeeper, masseuse, personal shopper, personal trainer, security guard, pool person stb., a női cselédké példának okáért: lady's maid, house-maid, parlour maid, chamber maid, laundry maid, nursery maid, kitchen maid, scullery maid stb. Magyar viszonylatban a *Magyar néprajzi lexikon* segíthet számunkra: dajka; szárazdada; peszrá (pesztra vagy pesztronka); kisszolgáló; nagyszolgáló; öregszolgáló; szobalány; komorna, szakácsnő; bejáróasszony; házvezetőnő. A férfiaknál: lakáj, inas. In: *Magyar Néprajz VIII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

család részét képezte, mégis inkább a családdal együtt élő idegennek számított. Ezért a lakáson belül, aki tehetett, térben is elkülönítette a szolgát. A cselédek munka- és életkörülményei gyakran nem kielégítőek, sőt nagyon rosszak, sokuknak anyagi és mentális nélkülözésben volt része. A középosztályok háztartásaiban megszokott, de csak megtűrt személyek. A középosztálybeli családok társadalmi rangja szempontjából presztízseréttel rendelkeztek, így elvárták tőlük a megfelelő viselkedést.⁶³ A cseléd-gazda viszony és az elvárások családonként különböztek. Minden családban más és más választ adtak a felmerülő problémákra, konfliktusokra. Barátság, szerelem – vagy legalábbis szexuális viszony – is szövődhetett a cseléd és a gazda, illetve a cseléd és a gazda családtagjai, testvérei között. Némely családban a cseléd és a család lánya egyidősek lehettek, így akár barátság is szövődhetett közöttük, de a társadalmi különbségek mindig érezhetőek maradtak.⁶⁴

Gyáni Gábor szerint a házicselédség a nők nagy tömegei számára – ahogyan másutt is – egy bizonyos életciklushoz kapcsolódott. Ez a lányok családi közösségből való kiválásával tizenöt éves kor körül kezdődött, és általában a nők férjhezmenetelével zárult.⁶⁵ A húszas éveiket taposó cseléd lányok számára ez az átmeneti időszak meghatározó, hiszen a többnyire a faluról érkezők leendő házasságuk vagyoni alapját teremtették elő a fizetésükből. Emellett felkészülhettek a házasságban elvárt feladatokra, hiszen a családban betöltött későbbi szerepükhöz szükséges ismereteket is ekkor sajátították el.⁶⁶ A cselédkedés természetesen számított a falusiak számára, de értelemszerűen elsősorban azok küldték el lányukat a nagyvárosba, akik anyagi okokból erre a leginkább rászorultak. Gyáni szerint a budapesti házicselédek 82%-a faluról érkezett; ehhez az 1927-es budapesti cseléd-

⁶³ Dorothee WIERLING: Women Domestic Servants in Germany at the Turn of the Century. *Oral History*, 1982/10. 49.

⁶⁴ Uo. 49–50.

⁶⁵ GYÁNI Gábor: *Család, háztartás...* I. m.; GYÁNI Gábor: Házicselédek. I. m. 13.

⁶⁶ GYÁNI Gábor: *Család, háztartás...* I. m.; GYÁNI Gábor: A budapesti házicseléd munkapiac működési mechanizmusai. 1890–1941. *Századok*, 1983/2. 406.

statisztikai felmérést, azon belül a „hol született?” és a „honnan érkezett Budapestre?” kérdésekre adott válaszokat használja fel. Gyáni még a nyelvi és etnikai összetételt is megvizsgálja az 1927-es adatok alapján.⁶⁷

A tömeges cselédnek szegődés jelentős társadalmi változások közepette zajlott, amikor a tradicionális kapcsolatok átalakultak. A változások egyik lényeges eleme, hogy a falusi közegben jellemző családfelfogás, a család mint zárt, termelő, önellátó egység felbomlott, ugyanis a létfenntartást már csak külső anyagi eszközök bevonásával lehetett megoldani.⁶⁸ Ez a cselédség létszámnövekedésének az egyik alapvető oka, ugyanakkor a jelenség komplexebb magyarázatot igényel. Bár a cselédek zöme valóban egy bizonyos életciklusban végzi ezt a munkát, a fiatal lányokon kívül megtalálhatjuk az idősebb korosztály képviselőit is. Az életbe éppen kilépő lányok mellett harmincas-negyvenes éveiket taposó nők is gyarapítják a cselédtársadalmat. Ők többnyire egyedülálló asszonyok, akik még sosem éltek házasságban, vagy éppen brutális férjüktől menekültek el, és az önálló élethez szükséges anyagi forrást házi szolgálatból próbálták biztosítani a maguk számára.

A fővárosba vándorló cselédek egy része rövidebb időre, főleg szezonális munkákra szegődött el.⁶⁹ Ugyanakkor a cselédkedés nem feltétlenül jelentett minden nő számára szezonális munkát, sokan éveket, sőt évtizedekig is szolgáltak. Gyáni is kiemeli, hogy míg a századelő első felében a húsz-huszonöt éves nők vannak többségben, addig később a cselédek többségének jellemző életkora a demográfiai átmenet folyamatával összefüggésben huszonöt-harmincra emelkedik.⁷⁰ Mindezek alapján úgy gondolom, két nagyobb csoportra oszthatóak a fővárosi cselédek. Az egyikbe a Gyáni Gábor által is említett fiatal/fiatalabb, a cselédkedést átmeneti keresőtevékenységként végző lányok tartoznak, míg a másik, a kevesebb figyelmet kapott csoport, amelybe

⁶⁷ GYÁNI Gábor: *Család, háztartás...* I. m. 48–61.

⁶⁸ GYÁNI Gábor: „Menek Pestre cselédnek”. I. m. 72–73.; GYÁNI Gábor: *Házicselédek*. I. m. 13.

⁶⁹ GYÁNI Gábor: *A budapesti házicseléd munkapiac...* I. m. 407–410.

⁷⁰ GYÁNI Gábor: *Család, háztartás...* I. m. 62.

a szokásos házassodási kort jócskán túllépett harminc-negyven éves, sőt, az évtizedekig, akár életük végéig dolgozó cselédek sorolhatóak. Gyáninál is megjelenik a külföldi irodalomban használt életciklikus-cselédség kifejezése (*life-cycle service*).⁷¹ Vonyica esetében is beszélhetünk erről a jelenségről, mivel ő is házasságáig teljesített szolgálatot, de szolgálatból való viszonylag késői kilépése alapján mégis egyértelműen a második csoportba sorolható.

Az utóbbi években publikált, cselédséggel kapcsolatos munkákban szinte kivétel nélkül megemlítik az érzelmeket mint a megértés fontos tényezőit, a cselekedetek alapvető mozgatórugóit. Ahogy Csinszka és Vonyica esetében láthatjuk, az érzelmek központi funkciót töltenek be kapcsolatuk alakulásában. Az érzelmek története (*history of emotions*) új, mind kedveltebb történetírói nézőpont. A téma egyik szakértője, Jan Plamper szerint az érzelmek kiemelten fontosak, hiszen befolyásolják az eseményeket, sőt úgy is fogalmazhatunk, hogy az érzelmek „írják a történelmet”, történelemformáló szerepük van, így létjogosultságuk vitathatatlan a történetírásban. Az érzelmek történetének forrásbázisát azok a személyes anyagok biztosítják, amelyekben az emberek az érzéseikről vallanak, azaz levelek, naplók, visszaemlékezések.⁷² Ez az intimitásra, személyességre hangsúlyt helyező megközelítés lehetővé teszi új kérdések felvetését. Ezek közé tartozik egy érzékeny, ugyanakkor kardinális probléma, az ellentmondásos cseléd–gazda viszony újraértelmezése.

Nyugaton és az USA-ban számos történész foglalkozik a cseléd–gazda kapcsolat újszerű értelmezésével, amelyhez az érzelmek felől közelítenek, vagyis új perspektívába állítják a cseléd–gazda viszonyt. Az angol cselédkutató Selina Todd munkáiban is így tesz, a középosztálybeli háztartásokra, azon belül is a cseléd–gazda kapcsolatra fókuszál. Véleménye szerint a cselédek

⁷¹ A fogalom kialakulásának magyarázatát lásd bővebben Raffaella SARTI: *Historians, Social Scientists, Servants, and Domestic Workers: Fifty Years of Research on Domestic and Care Work. International Review of Social History*, 2015/2. 279–314.

⁷² Lásd bővebben Jan PLAMPER: *The History of Emotions. An Introduction (Emotions in History)*. Oxford University Press, Oxford, 2015.

jelentős része azért emlékszik pozitívan a szolgálati időre, mert megfelelő körülmények között szolgáltak. Todd munkájának újszerűsége⁷³ alapvetően abban rejlik, hogy elsősorban nem gazdaviszmaemlékezéseket, hanem cseléd-egodokumentumokat használ forrásként.⁷⁴ Azért tartja fontosnak az egodokumentumok használatát, mert ezek közvetlenül a cselédektől származnak. Selina Todd forráshasználata érthető, bár nehezen kivitelezhető, és számos kérdést felvet. Csinszka és Vonyica esetében részben érvényesül a Todd által használt kitétel. A cseléd PIM-ben található hagyatékában találhatóak Csinszka levelei, illetve megtalálhatóak Vonyica sajtóban tett nyilatkozatai. A hazai források bőségüket tekintve nem hasonlíthatóak össze az angliai forrásokkal, éppen ezért hazai szinten Vonyica anyaga egyedülálló forrásértékkel bír.

A history of emotions történetírói irányzat kapcsán további figyelemre méltó vizsgálatok zajlanak, illetve zajlottak a cseléd-kutatás területén. Carolyn Steedman, az angol munkásosztály életét kutató történész korábban már említett kötete az érzelmek története felől közelíti meg a cselédség problémáját. Steedman azt a véleményt vallja, miszerint a 18. századi cselédség teljesen máshogy festett, mint ahogy azt korábban gondolták a történészek. Munkája a *Master and Servant. Love and Labour in the English Industrial Age* címmel 2007-ben jelent meg.⁷⁵ A kötet végkövetkeztetése, hogy a 18. század végén, a 19. század elején nagy változás következett be a cselédség helyzetében. A korábbi időkben a gazda és cseléd közötti viszony alárendelt, alapvetően családias, patriarchális volt, ez azonban a 19. század folyamán megváltozott, ugyanis ekkor már a cseléd és a munkaadó kapcsolata szerződésen alapult. Steedman vizsgálata a változás előtti pillanatot ragadja meg, amikor a gazda szinte családtagként törődik a cselédjével. Fő forrásként egy halifaxi anglikán

⁷³ Lásd a magyar recepciójához MUCSI László recenzióját: Selina Todd: Háztartásbeli szolgálat és osztálykapcsolatok Nagy-Britanniában (1900–1950). *Klió*, 2011/1. 104–111.

⁷⁴ Selina TODD: Domestic and Class Relations in Britain 1900–1950. *Past & Present*, 2009/1. 190–198.

⁷⁵ Carolyn STEEDMAN: *Master and Servant. Love and Labour in the English Industrial Age*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

pap, John Murgatroyd egodokumentumát, naplóját elemzi, ami a Yorki Könyvtár Speciális Gyűjteményének része. Ebben a szerző részletesen beszámol egy cseléddel való kapcsolatáról. Steedman – ahogy ezt munkája elején leszögezi – nem biográfiát akar írni, hanem azt szeretné megérteni, hogy főszereplői 1785 és 1806 között miért úgy cselekedtek, ahogy.

Steedman általános megállapításokat tesz a 18. századi cselédekről, akikről nagyon keveset tudunk. A 18. század végére egyértelműen előrelépési lehetőséget nyújtott a házicselédség a nők életében, relatíve jól fizetett munkának számított. A 18. századi cseléd máshogyan nézett ki, mint a 19. századi, viktoriánus korabeli „new servant”. A 19. századra a cselédség jellege megváltozott, a cselédek jogokkal rendelkeztek, hallatták a hangjukat. A 18. században a nemi arányok is teljesen mások voltak, mint a későbbiek folyamán. Míg az 1890-es évek Angliájában a cselédek egyharmada női házicseléd, a 18. században ez az arány tíz százalék alatt van. Talán csak a nagyobb városokban volt más a helyzet, de a századforduló arányai ott sem mutathatóak ki, mondja Steedman a korabeli statisztikák tükrében.⁷⁶ Kiemeli, hogy a házicselédeket be kell emelni a munkásnőtörténetbe, mivel a házi szolgálat fiatal munkásnők nagy csoportjainak nyújtott munkalehetőséget. Ennek egyik oka a házicselédek „hallgatása” a történelem során. Jelentős részük nem tudott írni, olvasni.⁷⁷ Elvész a cseléd hangja, a Steedman által feldolgozott esetben is csak az anglikán lelkész szemüvegén keresztül olvashatunk Phoebe életéről.⁷⁸

1785-ben Phoebe Beatson újsághirdetésen keresztül talált állást Murgatroydnál. 1801-ben Phoebe, a harmincas évei végén járó cseléd, gyermeket várt, s azt híresztelte, hogy a gyermek apja egy helybeli férfi, George Throp, aki feleségül veszi. A férfi azonban visszautasította őt. 1802-ben Phoebe megszülte törvénytelen gyermekét, Elizát, akit Murgatroyd 1806-ban be-

⁷⁶ Uo. 1–20.

⁷⁷ Uo. 21–22.

⁷⁸ Uo. 47–66. Hasonlóan jár el Alison Light *Mrs. Woolf and the Servants* című munkájában: Alison LIGHT: *Mrs. Woolf and the Servants. An Intimate History of Domestic Life in Bloomsbury*. Bloomsbury Press, London, 2008.

következett haláláig védelmezett és segített. A kötet a gazda és a cseléd kapcsolatát elemzi, s mindezt teszi úgy, hogy a cselédet állítja a középpontba, értelmezési keretnek többek között a cselédséget és a cselédséggel kapcsolatos problémaköröket tekintti: terhesség, szerelem, adózás. A történeti elemzés egyik legnagyobb értéke, hogy testközelből ábrázolja az industrializáció idején végzett cselédmunkát, s mindezt egy különleges forrás tükrében teszi.⁷⁹ Az érzelmtörténet és a cselédség története kapcsán mindenképp ki kell emelnünk Lucy Delap nevét. Delap egyik fő munkája a *Knowing Their Place. Domestic Service in Twentieth-Century*.⁸⁰ Lucy Delap azzal az 1980-as években megfogalmazott tétellel száll szembe, miszerint a cselédség eltűnése a modernizáció következménye volt. Újragondolta a cselédség kronológiáját, azt vizsgálva, mikor emelkedik és mikor csökken a számuk. Elemzéséhez mások és saját maga által készített *oral history* interjúkat, valamint visszaemlékezéseket és életrajzokat használt.⁸¹ Delapnak olyan szempontból könnyű dolga volt, hogy nagyon jók az angol forrásadottságok: a történészek relative sok cselédektől származó egodokumentumot ismernek és használhatnak. Ahogyan más történészek, egyebek mellett Caroly Steedman, Judy Giles és Alison Light, Delap is nagy hangsúlyt fektetett a cselédek érzelmi életére („*emotional work*”). Vizsgálta a hétköznapi összecsapások, harcok és feladatok érzelmi összetevőit, azt, hogyan befolyásolták a szélsőséges érzelmek a cselédek életét. Számtalan oka lehetett annak, hogy egy nő a 20. században cselédnek állt, általában a fix bér jelentette a legfőbb motivációt. Delap egyetért Toddal abban a tekintetben, hogy nagyon erősen érződött a gazdák részéről a „mi”- és „ők”-tudat, a „fent” és a „lépcső alatt”.⁸² Csinszkaék esetében ez a „mi”- és „ők”-tudat egyfelől teljesen összemosódik, és csak a „mi” marad, másfelől viszont Vonyica tudja, hogy ő a család szakácsnője, cse-

⁷⁹ Lásd bővebben Carolyn STEEDMAN: I. m.

⁸⁰ Lásd bővebben Lucy DELAP: *Knowing their Place: Domestic Service in Twentieth Century Britain*. Oxford University Press, New York, 2011.

⁸¹ Uo. 2–24.

⁸² Uo. 58–64.

lédje, vagyis bizonyos helyzetekben a kétféle státusz szétválik. De alapvetően mégiscsak egy különös családról beszélhetünk.

A cselédek emberi viszonyai sokszor képlékenyek, nehezen megragadhatóak. Delap példaként hozza Rosina Harrison esetét. A nő levelében arról ír, hogy nagyon nehezen tudná jellemezni gazdasszonyával való kapcsolatát, hiszen se nem barátok, se nem ismerősök, soha nem bizalmaskodtak, semmi sem hozta őket közelebb egymáshoz, mégis társak: és ez az a különös emberi helyzet, ami a cselédek identitását jórészt meghatározza.⁸³

Sajátos érzelemtörténetet, gazda–cseléd kapcsolat elemzést készít Sian Pooley, az Oxfordi Egyetem oktatója is. Kutatása központi kérdése, hogyan mentek végbe és hogyan folytatódtak a 19–20. századi társadalmi változások Angliában. Lancaster urbanus közösségében vizsgálja a cseléd tartást kvalitatív és kvantitatív módszerek bevonásával 1880–1914 között. Elemzésének központi kérdése a cselédek és gazdáik közötti kapcsolat.⁸⁴

Pooley megállapítja, hogy a munkaadók és cselédjeik kapcsolata nagyon különbözhetett egymástól. A cselédek és munkaadók kapcsolatának leírása 19. századi dokumentumokban jelenik meg – olykor nagyon szélsőségesen. Míg Arnold Bennett angol író a mindenest cselédet dehumanizálta, folytonosan alantas munkát végző egyénként ábrázolta, addig például Hannah Cullwick cseléd lány pontosan érzékelt, hogy gazdáihoz képest egészen más személyiség. A cselédek maguk is érzékelték máságukat, és reflektáltak saját, munkaadóikhoz képest eltérő társadalmi, gazdasági, oktatási, szakmai és származási jellemzőikre.⁸⁵ Pooley, meglepően, azt találta, hogy a munkavállalók és a munkáltatói csoport sok esetben nem különült el egymástól élesen. A cselédek és munkaadók végzettsége társadalmi-gaz-

⁸³ Uo. 27–40.

⁸⁴ SIAN POOLEY: Domestic Servants and their Urban Employers: A Case Study of Lancaster 1880–1914. *The Economic History Review, New Series*, 2009/2. 408–409.

⁸⁵ A lancasteri otthonok háromnegyede 1891-ben csak egy mindenest cselédet tartott, és 10% alatt volt az őshonos lancasteri cselédek aránya. Életkori megoszlásuk eléggé szőrt, 11–15 év között volt a 11,9%, 16–20 év között a 41,2%, 21–25 év között a 26,5%, 26–35 év között a 11,9%, és 36–45 között pedig a 3%-a. Uo. 411.

dasági osztálya kettős tagozódású volt. Gertrude Cullen, egy kovács idősebb lánya egy háztartásban, közös családi házban élt két lánytestvérével és két albérlővel. Amikor elérte a tizenhetedik életévét, mindenek cselédként munkába állt egy élelmiszerárusnál, aki a feleségével és fiával lakott. Annak ellenére, hogy Gertrude munkaadójának nem kellett albérlőket tartania, házának mérete és a bolt alig volt nagyobb, mint cselédje otthona. Az életkörülmények olykor nagyon hasonlíthattak a cseléd eredeti családi körülményeihez.⁸⁶

Pooley behatóan vizsgálja a cselédek és gazdáik (mindenemű, belevéve a szexuális jellegű) kapcsolatát, amiben természetesen meghatározó szerepet játszottak az érzelmek. Jemima Hargreaves hetvenöt éves özvegy 1891-ben Mary Parkinsonnal, egy hajadon, nála néhány évvel fiatalabb nővel élt, aki ekkor foglalkozását tekintve cseléd és „companion”, azaz élettárs volt. Az egyedülálló és özvegy férfiak kapcsolata bejárónőjükkal gyakran számított. Természetesen számos cseléd-gazda kapcsolatban nagy szerep jutott a hatalmi fölénynek. A gazdák sokszor visszaéltek helyzetükkel, a cselédek teherbe estek, erőszak áldozataivá váltak, vagy nemkívánatos kapcsolatra kényszerítették őket. A visszautasítás negatív következményekkel járhatott, míg, ha a megkörményezett cseléd engedett a csábításnak, szolgálataiért cserébe személyes kedvezményekre számíthatott.⁸⁷ Elizabeth Lee naplója jól illusztrálja a különböző kapcsolatokat cselédek és gazdáik között. „Mama és a mosónő körülbelül 17 pár függőnyt kimosott ma. Mary és én elkezdtük kitakarítani a szobámat.” A naplóban arról olvashatunk, hogy a háziasszony, a kényelmes, viktoriánus, középosztálybeli nő megosztja a munkát cselédjeivel.⁸⁸

A külföldi irodalom kapcsán rálátásunk nyílik a nyugati cselédség és gazdáik személyes kapcsolataira. Vonyica és Csinszka esete ebben a nemzetközi keretben értelmezhető igazán.

⁸⁶ Uo. 412.

⁸⁷ Uo. 423.

⁸⁸ Uo. 420.

Összegzés

Csinszka és Vonyica kapcsolata mikrotörténeti szemmel kivételesen normális: egyedi, különleges, ámde lehetséges. Úgy vélem, a cseléd–gazda kapcsolatot leginkább a két egyén személyisége befolyásolta. Csinszka családi háttere nagyon összetett, és a maga módján nagyon terhelt, tragédiákkal teli. A közeli rokonok házasságából született kislány édesanyját tiznapos korában elveszíti, apja lényegében eltaszítja magától, sőt új családot alapít titokban. A kis Bertát nagyanyja neveli fel Csucsán. Az otthon és a család Csinszka számára Csucsát jelenti. A gyermekkor tragédiáját és felnövekedését követően rossz kötődési mintáinak és árvaságának köszönhetően – mai szóval élve – bántalmazó kapcsolatban találja magát a nagybeteg költő, Ady mellett. Persze az érzelmi vonal mellett meg kell említenünk Csinszka irodalmi ambícióit is, amit a dicsfényben úszó Ady mellett megélhetett. Vonyica, az utolsó csucsai személy az életében, mindent tudhatott, ami a házasfelek között történik. Ady halálával megszűnik ez az olykor terhes, veszekedésekkel teli élethelyzet, de a szoros érzelmi kapcsolat megmarad Csinszka és Vonyica között. Vonyica terhessége csak megerősíti kettejük kapcsolatát.

Itt tudjuk bevonni a családot értelmezési keretünkbe. A modernitás előtti korban a család része a cseléd, ahogy azt a terminológiai elemzésekben és különböző eseteken keresztül láthatjuk. A gazda felelősséget vállal cselédjéért, kvázi szülői szereppel bír. A 19–20. századra ez a kapcsolat az esetek túlnyomó többségében teljesen elszemélytelenedik; de nem Csinszka és Vonyica esetében. Csinszka beemeli Vonyicát a családjába, sőt a költőnő számára a cseléd válik a családdá. Hangsúlyozom, unikális esettanulmánnyal állunk szemben, ami színesíti a cselédek és gazdáik kapcsolatáról alkotott korábbi képünket, és árnyalja az ezzel kapcsolatos sztereotípiákat. Vonyica és Csinszka története idilli, olykor már-már meseszerű.